

UN EXEMPLE DE LA MONUMENTALITZACIÓ ESCUPTÒRICA DEL FÒRUM D'EMPÚRIES DURANT L'ÈPOCA AUGUSTEA.

DAVID VIVÓ i CODINA*

Empúries, la petita colònia focea fundada entorn del 600 a.C., es va desenvolupar notablement sota la protecció romana durant l'època republicana, essent aquest període el més notable de l'anomenada Neàpolis. Però amb l'adveniment del Principat d'August la ciutat patirà un canvi determinant, la unió (o absorció) de la polis grega amb la ciutat romana, que comportarà el sorgiment d'un nou municipi, *Emporiae*.

Tot aquest procés transformarà l'urbanisme de la ciutat, fet molt palès en el nou espai mural fruit de la unió de les muralles de les respectives ciutats (Aquilué *et al.*, 1983, p. 13). Però el lloc on millor es poden apreciar totes aquestes transformacions que comportarà el Principat, tant a nivell de la pròpia ciutat com de tot l'imperi, serà en el fòrum, el principal centre cívic i religiós de la ciutat.

Quan, cap al 100 a.C. es bastí la nova ciutat (Aquilué *et al.*, 1984, p. 128-132), es trià com a punt de referència del nou recinte l'antic *castellum* militar, sobre el qual, i reaprofitant en part les seves estructures, s'hi aixecà el fòrum. Aquest era un gran recinte, amb el temple envoltat per un porticat en U sobre una gran plaça oberta i parcialment porxada, que ocupava quatre de les *insulae* centrals de la ciutat i que, com a punt focal de la ciutat, articulava entorn d'ell els principals eixos viaris (Mar & Ruiz de Arbulo, 1984).

Aquest fòrum romandrà pràcticament inalterable fins al canvi d'era,

* Universitat de Girona

quan sobre les bases del nou ordre d'August s'adaptarà a la nova concepció política i arquitectònica. Les principals transformacions seran el tancament físic del fòrum, fet que s'evidencia amb la construcció de portes sobre els seus accessos i el canvi d'entrada de les *tabernae* obertes a ell, i la construcció d'un nou porticat amb una basílica en la meitat meridional de la plaça (Aquilué *et al.*, 1984, p. 78-98).

Però paral·lelament a la construcció arquitectònica del fòrum es pot evidenciar, com de fet passa en tots els fòrums coetanis (Balty, 1995, p. 94-95), un creixent culte a la persona d'August i a la seva família evidenciant, *de facto*, la normalització del Principat. Aquest fet anava acompanyat, necessàriament, d'un espai concret que facilités el culte a l'emperador, i d'un procés d'evergetisme, principalment de millora o envelliment del recinte, tant a nivell arquitectònic com escultòric.

En referència al primer aspecte, a Empúries es pot observar en l'extrem sud de la nova basílica la inclusió d'una estança, pràcticament quadrada i alçada respecte el nivell de circulació basilical, que servia probablement com a cúria i tribunal, però principalment d'*aedes augusti* (Mar & Ruiz de Arbulo, 1988a, p. 282-283). La inclusió d'aquest espai en el fòrum respectava la preeminència del temple republicà però assegurava, alhora, la presència i el control per part del *Princeps*.

Contràriament, del segon aspecte, en referència a l'evergetisme, són molt poques les restes que han arribat fins avui dia. Aquest caire no és tan acusat a nivell arquitectònic, en què destaca principalment la construcció del porticat que envolta tota la meitat meridional de la plaça, la pavimentació amb lloses de la mateixa, i també l'erecció de la basílica i l'*aedes augusti*. Del citat porticat són molt pocs els elements constructius recuperats, però per les restes es poden restituir les seves columnes, amb el fust llis i els capitells d'ordre jònic amb quatre volutes diagonals els exteriors i de dues volutes (estil jònic-àtic), les que separaven la basílica de l'*ambulacrum* (Aquilué *et al.*, 1984, p. 80 i 98). Tanmateix s'ha de fer notar que cap dels elements arquitectònics era de marbre, ja que principalment es feia servir per als elements decoratius la pedra sorrenca (capitells) o l'estucat (les pilastres interiors de l'*ambulacrum*).

Molt més escasses, per no dir quasi nul·les, són les restes escultòriques que devien decorar el fòrum. A part de molts pocs fragments d'estàtues, que no es poden determinar cronològicament, solament s'ha trobat una estàtua pràcticament sencera, concretament un togat datat de la primera

meitat del s. I d.C. que podria correspondre, doncs, a aquest període o immediatament posterior (Koppel, 1982, p. 140). Tanmateix, per les restes lapidàries es poden suposar més escultures, de les quals destaquen sobretot les dedicades a la família imperial (Fabre *et al.*, 1991, p. 52-56, n. 19 a 21).

Recentment, però, s'ha identificat un nou element escultòric que aniria associat al fòrum augusteu i que destacaria tant per les seves mides com per la seva significació.

Aquest element és l'anomenada Ara de la Basílica Paleocristiana d'Empúries (n. d'inventari 763 del Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants, Girona), trobada el 1846 (Oliva, 1974, p. 89). Aquesta, de marbre de Paros, és una *mensa altaris*, de 107 cm per 75,5 cm i d'una gruixària de 4,5 cm, de superfície llisa i decorada amb un senzill marc. El que més destaca, però, és que aquesta ara reutilitza la part posterior d'un relleu anterior que va ser retallat i al qual se li varen repicar els alt relleus per tal de poder encaixar-la sobre un pedestal. A causa d'aquesta destrucció, tant la seva identificació com el seu estudi estilístic es varen fer molt difícils i sempre va ser objecte d'un estudi superficial; així Miquel Oliva es refereix a ella únicament com un relleu romà d'estil neoàtic (Oliva, 1974, p. 89) i Pere de Palol interpreta el relleu com una escena bucòlica dins la tradició hel·lenística de relleus de paisatges (Palol, 1957-58, p. 83-85).

Certament la conservació del relleu original és força migrada, cosa que en dificulta la interpretació, però tot i amb això s'hi poden reconèixer clarament els perfils de quatre figures sobre un fons rocós a imitació del pendent d'una muntanya (fig. 1).

En el quart inferior dret (tal com es mira) s'hi poden observar dues figures masculines. En la que s'acosta més a l'extrem del relleu, la millor conservada de tot el conjunt, s'hi pot reconèixer quasi tot el perfil (de genolls en amunt) d'una figura masculina, orientada cap a l'esquerra; d'aquesta resten intactes l'espatlla i la part superior del braç dret i també la quasi totalitat de la clàmide que li cau sobre l'esquena. L'actitud d'aquesta figura és la de recollir un altre personatge, caigut als seus peus, i que es conserva en pitjor estat, ja que solament se li poden observar els perfils del cap, amb restes del cabell, i el braç dret.

En l'altre quart inferior, l'estat de conservació de la figura és també molt precari, ja que està molt retallada per la posterior construcció de l'ara. Tot i amb això es pot veure un personatge avançant cap a la dreta del qual es conserven la part superior del braç esquerre i la part inferior del seu quitó

mogut pel vent; just a sobre d'aquest, queda l'encaix d'un objecte allargat de bronze, concretament una espasa que agafaria amb la mà esquerra, originalment exempta i avui dia perduda.

Finalment, la quarta figura, en la part superior de la composició, està també retallada pel perfil de l'ara, i es conserva únicament de cintura en avall. A pesar del seu estat, pel seu contorn, es pot identificar una figura també vestida amb un quitó curt, del qual queda alguna resta del relleu, i la seva cama esquerra, flexionada en actitud de pujar pel pendent de la muntanya; l'altra cama seria semiexempta i està també repicada.

Així doncs, de les quatre figures les dues primeres es poden identificar com a dos herois grecs (personatges masculins nus i amb clàmide) i els altres dos, tant pel seu vestit (quitó curt) com per la seva anatomia (femenina) com a amazones i, conseqüentment, la composició com una amazonomàquia, concretament la que Fídies esculpí en l'escut de l'Atena Parthenos del Partenó de l'Acròpolis d'Atenes el s. V a.C.

Aquesta famosa obra no ha perdurat fins als nostres dies, ni cap còpia totalment fidel a l'original, però sí diverses còpies parcials de l'escut, com l'Escut Lenormant, l'Escut de Strangfold (fig. 2) i l'Escut de Patres (fig. 3), així com escenes diverses conservades en el Museu Laterà, el Museu del Pireu i el Museu Nacional d'Atenes provinents principalment d'un derelict del Pireu i de les excavacions de l'àgora atenesa; finalment, hi ha també parts de la composició utilitzades com a decoració de sarcòfags. A través d'aquests paral·lels, tots ells parcials, s'ha pogut fer una reconstrucció i sistematització de l'obra original (Harrison, 1981) (fig. 5).

D'aquesta sistematització es despren que les quatre figures estan agrupades en tres escenes diferents. Els dos personatges masculins serien dos herois atenesos identificats com el *Grup Auxiliador* (núm. 6 i 7 segons Harrison). Aquesta composició es pot apreciar en l'Escut de Patres (fig. 3) però no en els altres dos escuts; tanmateix hi ha dos altres paral·lels, el primer en un relleu conservat en el Museu Laterà (fig. 4) i l'altre en un relleu trobat en l'àgora d'atenes. Cap dels tres exemples és totalment fidel, ja que en el relleu del Laterà i en el de l'àgora el volum del relleu i algun element de la composició és diferent, i en el de Patres l'escena és massa petita encara que conserva la disposició general dins la composició.

Les altres dues figures, les amazones, es poden identificar: la superior com a l'*Amazona fugint turó amunt* (n. 9 de Harrison) i la inferior com a l'*Amazona desenvainant l'espasa* (n. 12 de Harrison). La primera sola-

ment es conserva en els escuts Strangfold (fig. 2) i de Patres (fig. 3), però amb un grau de detall molt poc precís i fins i tot una visió contradictòria, ja que en el primer apareix en posició frontal i armada i en el segon es veu dorsalment i sense cap arma, encara que, malgrat tot, totes dues tenen el mateix perfil. En la còpia emporitana, com que està totalment repicada, no es pot apreciar si aquesta figura és vista frontalment o dorsalment, encara que la impressió general és una visió de davant, com a Strangfold, però sense cap arma (Vivó, E.P., not. 5). La segona apareix, no gaire detallada, tant a les còpies de Patres com a la Strangfold, si bé aquesta última s'assembla més al nostre exemple.

A partir de les restes conservades, i en base als paral·lels, és possible reconstruir totalment les figures (fig. 6), però tot i així és de suposar que la totalitat del relleu seria més extensa, ja que, fins on es pot restituir, la comprensió general de la composició emporitana es fa molt difícil. Tal com es pot veure en la restitució de l'original (fig. 5), i tal com apareix en la majoria de les còpies parcials, totes les figures anirien aparellades, com el mateix *Grup Auxiliador*; així, l'*Amazona fugint turó amunt* ho faria de l'anomenat *Grec del casc corinti*, i l'*Amazona desenvainant l'espasa* atacaria l'anomenat *Erecteu* (Harrison, 1981, p. 300-301). Així doncs, amb la inclusió de les parelles es facilita la comprensió, encara que no massa ja que aquestes figures estan disposades en un dels extrems de l'escena superior de la composició de Fídies, on s'explica el setge de l'Acròpolis per part de les amazones (Harrison, 1981, p. 304-305). Per tot això no seria impossible interpretar el relleu emporità com una part de la representació de la meitat superior de l'escut original, adaptant la composició semicircular a un registre longitudinal del qual aquest seria un dels extrems. Val a dir que, en aquest supòsit, i tal com es pot apreciar comparant la restitució de Harrison (fig. 5) amb la del nostre exemple (fig. 6), les escenes es reordenarien en aquesta nova composició i alhora se simplificarien eliminant algunes figures. S'ha de pensar que en aquest cas l'altura del relleu seria d'entre 180 i 200 cm (com es desprèn de la restitució), però la llargària variaria depenent del nombre final d'escenes incloses, que malgrat això haurien de ser les suficients per reconèixer que es tracta de la còpia d'un Fídies, ja que sense la identificació de l'original, l'obra no tindria sentit en l'antiguitat.

Però, a part de la restitució del relleu, igual d'important és la seva restitució topogràfica i cronològica. Com abans s'ha dit la troballa es va fer dins del context de la Basílica Paleocristiana de la Neàpolis Emporitana,

edifici que reaprofitava unes estructures anteriors, però és de suposar que l'original no provindria d'aquest indret, ja que en època romana aquest eren unes modestes termes (Palahí & Vivó, 1993, p. 103-112). Les mateixes característiques del relleu, sobretot per les seves mides (sempre seguint l'argumentació abans exposada), el limiten a molt pocs edificis dins de la Neàpolis, pràcticament els santuaris meridionals i la stoa, però cap dels dos sembla, a priori, adequat; el primer pel context religiós, que no sembla adequar-se a la temàtica del relleu, i el segon perquè en època augustea sembla que ja estava, si més no en part, amortitzada (Mar & Ruiz de Arbulo, 1988b p. 44). Per tot això sembla més probable una localització en la ciutat romana.

S'ha de fer notar que juntament amb el relleu hi anava un pedestal de pedra calcària, formant tot junt la mensa altaris; que era, en realitat, el pedestal dedicat per una *vexillatio* en celebrar l'aniversari de la seva àguila (n. d'inventari 1484 del Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligants, Girona), del qual s'ha restituit la seva localització originària en el fòrum de la ciutat romana (Nolla & Sagrera, E.P.), per la qual cosa es pot pensar que aquest podria ser el lloc originari del relleu.

Similars problemes presenta afinar la cronologia ja que un estudi estilístic, a part d'inscriure'l dins d'un context neoàtic, és impossible, a causa de l'estat del relleu. Malgrat això, aquesta es pot deduir de la mateixa temàtica del relleu, que porta a un context d'època augustea (Vivó, E.P.).

Poc després de la victòria d'Accio (31 a.C.), August impulsa tot un nou llenguatge formal i ideològic per consolidar el Principat. Un dels pilars serà aquesta mateixa victòria, però presentada no d'una manera propagandística que rememorés la guerra civil amb Marc Antoni, cosa totalment enfrontada al missatge que August vol donar, sinó d'una manera metafòrica, recollint la vella tradició de la lluita contra els orientals, en aquest cas Cleopatra i els egipcis. Per això, entre altres, s'empraran les amazonomàquies, segons les tradicions formals i ideològiques de la grècia del s. V a.C. (Zanker, 1992, p. 108 i Hölscher, 1994, p. 158). En aquest cas, la que Fídies va esculpir en l'escut de l'Atena Parthenos que rememorava l'atac dels perses a l'Acròpolis el 480 a.C. (Harrison, 1981, p. 295-96).

El millor dels exemples coneguts d'amazonomàquies dins d'aquest context ideològic de l'època d'August es troba a Roma, en el Temple d'Apol·lo *Sosianus*. En aquest temple, C. Sosianus, el dedicant, celebra la victòria d'August amb la inclusió d'una amazonomàquia en el frontó, en

aquest cas una del s. V a.C. que va expoliar de Grècia (La Rocca, 1988, p. 123).

Així doncs, sembla molt probable que el lloc originari del relleu fos el fòrum d'Empúries durant l'època augustea, ja que d'una banda, una obra d'aquesta envergadura i qualitat és molt més plausible dins d'aquest període que en altres, per la mateixa idiosincràsia de l'indret, i de l'altra, lliga perfectament dins del context ideològic dels fòrums augusteus.

S'ha d'entendre doncs aquest relleu com una obra més de l'evergetisme que hauria afectat el fòrum emporità en aquesta època. Amb tot el que s'ha exposat, resulta molt temptador assimilar aquesta acció al patronatge d'Agripa sobre Empúries (Fabre *et al.*, 1991, p. 58, n. 24); aquest va tenir una important acció evergètica a la península (Roddaz, 1984, p. 412-418) i era també un gran admirador del classicisme grec, per la qual cosa aquesta seria una empresa molt apropiada a la seva personalitat; tanmateix, no cal que recordem l'afiliació ideològica i familiar del personatge amb August.

De tot això, el que es pot deduir és que, en posar aquesta obra en el fòrum d'Empúries, el que es pretenia era retre homenatge al Prínceps, i en aquest sentit recórrer a Fídies no fa més que magnificar aquest honor.

BIBLIOGRAFIA:

- AQUILUÉ, J., R. MAR i J. RUIZ DE ARBULO, (1983). "Arquitectura de la Neápolis Ampuritana. Espacio y función hacia el cambio de Era", *Informació Arqueològica*, 40, p. 127-137.
- AQUILUÉ, J., R. MAR, J.M. NOLLA, J. RUIZ DE ARBULO i E. SANMARTÍ (1984). *El fòrum romà d'Empúries*, Monografies Emporitanes, VI, Barcelona.
- BALTY, J.Ch. (1995): "Le centre civique des villes romaines et ses espaces politiques et administratifs". *XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica*, (Tarragona, 1993), p. 91-107.
- FABRE, G., M. MAYER i I. RODÀ (1991). *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*, París.
- HARRISON, E. (1981). "Motifs of the City-Siege on the Shield of Athena Parthenos". *American Journal of Archaeology*, 85, p. 281-317.
- HÖLSCHER, T. (1994). *Monumenti Statali e Pubblico*. Roma

- KOPPEL, E. (1982): "Escultura del teatro romano de Tarragona". *Actas del Simposio: El teatro en la Hispania Romana* (Badajoz, 1980), Badajoz, p. 139-152.
- LA ROCCA, E. (1988): "Der Apollo-Sosianus-Tempel. Kaiser Augustus und die Verlorene Republik", Berlín, p. 23-32.
- MAR, R. i J. RUIZ DE ARBULO (1984): "El foro republicano de Empúries. Metrología y composición, 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, p. 367-374.
- MAR, R. i J. RUIZ DE ARBULO (1988a). "Tribunal / Aedes Augusti. Algunos ejemplos hispanos de la introducción del culto imperial en las Basílicas forenses". *Estudios sobre la Tabula Siarensis. Anejos de Archivo Español de Arqueología*, IX, p. 277-304.
- MAR, R. i J. RUIZ ARBULO (1988b). "Sobre el Agora de Emporion". *Archivo Español de Arqueología*, 61, p. 39-59.
- NOLLA, J.M. i J. SAGRERA (E.P.). *Civitatis Impuritanæ Coemeteria*, Girona.
- OLIVA, M. (1974). "Presencia de la Diputación de Gerona en Ampurias". *Miscelania Arqueológica*, II, Barcelona, p. 87-100.
- PALOL, P. (1957-58). "Las mesas de altar paleocristianas de la Tarraconense". *Ampurias*, XIX-XX, p. 81-102.
- PALAHÍ, LL. i D. VIVÓ (1993): "Les termes de la Basílica d'Emporion", a R. MAR (editor) *Utilització de l'aigua a les ciutats romanes*, Tarragona.
- RODDAZ, J.M. (1984). *Marcus Agrippa*. Roma.
- VIVÓ, D. (E.P.): "La Amazonomàquia de Fídias en Ampurias". *II Reunió sobre escultura romana a Hispània* (Tarragona, 1995).
- ZANKER, P. (1992). *Augusto y el poder de las imágenes*. Madrid.

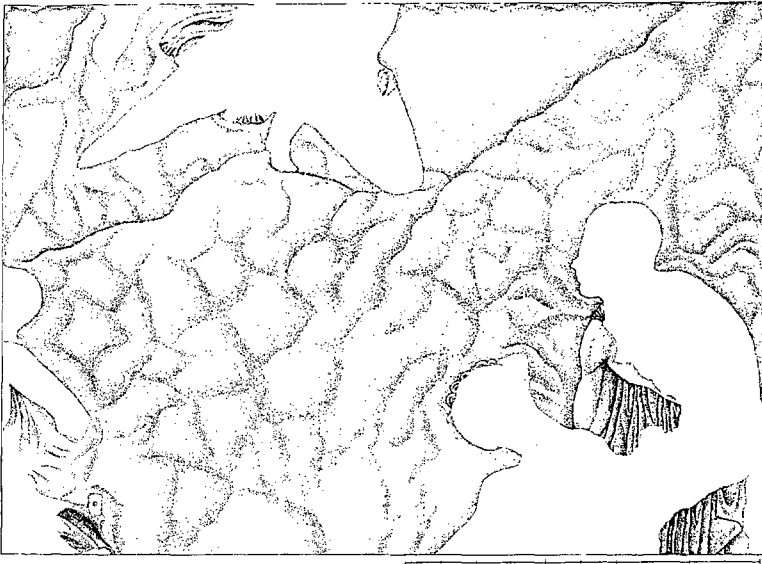

Fig. 1. Relleu de l'ara emporitana (dibuix de l'autor).

Fig. 2. Escut Strangfold
(British Museum).

Fig. 3. Escut de Patres (Museu de Patres).

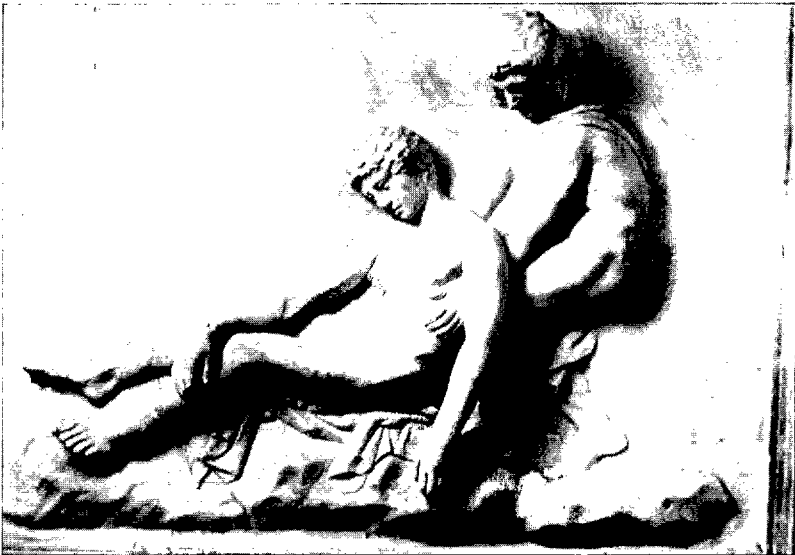

Fig. 4. Grup Auxiliador (Museu Laterà).

Fig. 5. Reconstrucció de l'escut original de Fídies (segons Harrison, 1981).

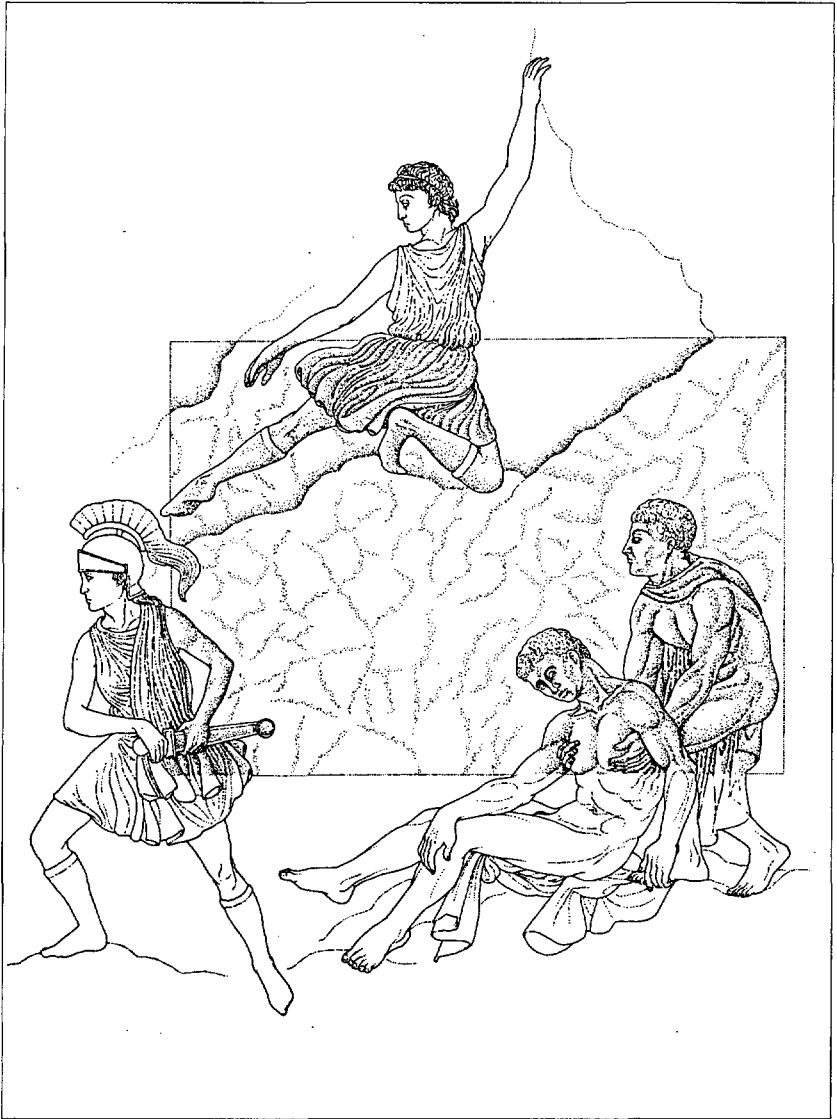

Fig. 6. Restitució del relleu de l'ara emporitana (dibuix de l'autor).